SAMARQAND SHAHRIDAGI UMUMIY OVQATLANISH KORXONALARINING IQTISODIY SAMARADORLIGINI INSTITUTSIONAL VOSITALAR ASOSIDA OSHIRISH

Mirzaaxmedov Durbek Mirzaaxmedovich
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
Mustaqil izlanuvchisi
Tel.: +998 97 288 97 67
E-mail: mirzaaxmadovd@umail.uz

Annotasiya*. Maqolada Samarqand shahridagi umumiy ovqatlanish korxonalarining iqtisodiy samaradorligini oshirishda institutsional vositalarning: soliq imtiyozlari, qo‘shilgan qiymat solig‘ini (QQS) qisman qaytarish, soddalashtirilgan soliq rejimi, naqd pulsiz to‘lovlarni rag‘batlantirish, mehnat va ijara munosabatlarini soddalashtirish hamda nazorat yuklamasini kamaytirish choralarining roli tadqiq etilgan. Mavzuning dolzarbligi Samarqandning turizm markazi sifatida tez rivojlanayotgani va 2024-2026-yillarda soha uchun qator yangi institutsional choralar qabul qilingani bilan izohlanadi. Tadqiqotda tizimli tahlil, mazmun tahlili, taqqoslash, modellashtirish va sezgirlik tahlili usullari qo‘llanilib, Samarqand viloyati statistika boshqarmasi ma’lumotlari, normativ-huquqiy hujjatlar tahlili va shartli korxona modeli asosida turli soliq rejimlarida sof foyda va soliq yuki solishtirilgan. 2024-2026-yillarda qabul qilingan 10 ta institutsional vosita soliq yuki, xarajatlar, daromad va transaksiya xarajatlariga ta’sir kanallari bo‘yicha tizimlashtirilgan. Natijalarga ko‘ra, 2024-yilda Samarqand shahri viloyat yashash va ovqatlanish xizmatlarining hududlar bo‘yicha taqsimlangan hajmining 58,7 foizini ta’minlagan, shahar mehmonxonalarida joylashtirilganlar soni 2025-yilda 72,8 foizga oshgan. Modellashtirish 2025-yildan amal qilayotgan imtiyozlar shartli korxonaning sof foydasini imtiyozsiz rejimga nisbatan 18,2-27,6 foizga oshirishini, naqd pulsiz tushum sharti esa sof foydada 7,9 foizlik farq yaratganini ko‘rsatdi. Soddalashtirilgan 6 foizlik QQS rejimi QQS hisobvarag‘i bilan xarid qilingan resurslar ulushi 58,6 foizdan past bo‘lgan korxonalar uchun afzal ekani aniqlandi. Tadqiqot asosida korxonalarga soliq rejimini tanlashda maslahat berish, imtiyozlarni qo‘llash amaliyotini monitoring qilish va shahar darajasidagi institutsional vositalarni rivojlantirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqilgan. Shuningdek, soliq yukini kamaytirish va tushum shaffofligini saqlash maqsadlari o‘rtasidagi ziddiyat aniqlanib, uni yumshatish yo‘llari ko‘rsatilgan. Natijalardan Samarqand shahar hokimligi, soliq organlari va tadbirkorlar qaror qabul qilishda foydalanishi mumkin.*

Kalit so‘zlar: *umumiy ovqatlanish korxonalari, iqtisodiy samaradorlik, institutsional vositalar, soliq imtiyozlari, qo‘shilgan qiymat solig‘i, soddalashtirilgan soliq rejimi, naqd pulsiz to‘lovlar, transaksiya xarajatlari, turizm, Samarqand shahri.*

KIRISH

Umumiy ovqatlanish xizmatlari shahar iqtisodiyotida bandlik, kichik biznes va turizm bilan chambarchas bog‘liq tarmoq hisoblanadi. Samarqand shahri mamlakatning yetakchi turizm markazlaridan biri bo‘lib, 2025-yilda shahar mehmonxonalari va shunga o‘xshash joylashtirish vositalarida 587,1 ming kishi joylashtirilgan [22]. Turistlar oqimining o‘sishi umumiy ovqatlanish korxonalariga

bo‘lgan talabni oshiradi, biroq bu talabdan samarali foydalanish korxonalarning xarajat tuzilmasi, soliq yuki va faoliyat yuritish shart-sharoitlariga bog‘liq.

Iqtisodiy samaradorlik nafaqat korxonaning ichki boshqaruvi, balki u faoliyat yuritadigan “o‘yin qoidalari”, ya’ni institutlar bilan ham belgilanadi [15]. Soliq rejimi, litsenziyalash, mehnat va ijara munosabatlarini tartibga solish, nazorat tadbirlari korxonaning daromadi, xarajati va transaksiya xarajatlariga bevosita ta’sir qiladi [9; 28]. Shu sababli institutsional vositalar korxonalar samaradorligini oshirishning muhim, lekin kam o‘rganilgan omili hisoblanadi.

O‘zbekistonda so‘nggi ikki yilda umumiy ovqatlanish sohasi uchun qator institutsional choralar qabul qilindi. 2025-yil 1-yanvardan umumiy ovqatlanish korxonalari uchun foyda solig‘i stavkasi 50 foizga kamaytirildi va to‘langan QQSning bir qismini qaytarish tartibi joriy etildi [2; 3]. 2025-yil aprelida imtiyozdan foydalanish shartlari o‘zgartirildi [4], 2026-yil 1-iyundan esa QQSni qaytarish naqd pulsiz tushum ulushiga bog‘liq bo‘lmay qoldi va 6 foizlik soddalashtirilgan QQS rejimi joriy etildi [6]. Mamlakatda umumiy ovqatlanish korxonalari 2025-yilda 1,7 trln so‘mdan ortiq soliq to‘lagan [16].

Soha mamlakat budjeti va bandlik uchun ham ahamiyatli. 2025-yilning yanvar-iyul oylarida umumiy ovqatlanish faoliyati bilan shug‘ullanuvchi 20 126 ta yuridik shaxs 963,3 mlrd so‘m soliq to‘lagan [17]. Samarqand viloyatida 2024-yilda mehnat daftarchasi mavjud bo‘lgan xodimlarga yashash va ovqatlanish sohasida 118,6 mlrd so‘m mehnat daromadi hisoblangan [20]. Demak, sohadagi korxonalar samaradorligining oshishi soliq tushumlari va rasmiy bandlikning o‘sishiga ham xizmat qiladi.

Ilmiy muammo shundaki, bu choralar tez-tez o‘zgarib bormoqda va ularning korxona samaradorligiga ta’siri miqdoriy baholanmagan. Amaliyotda imtiyozlardan foydalanish shartlari bilan bog‘liq muammolar ham qayd etilmoqda [27]. Bundan tashqari, imtiyozlarning korxona darajasidagi samarasi bo‘yicha ochiq hisob-kitoblar e’lon qilinmaydi. Natijada tadbirkorlar qaysi rejimni tanlash va qaysi shartlarga rioya qilish foydaliroq ekanini aniq hisob-kitob asosida emas, taxminiy baholash asosida hal qilmoqda.

Tadqiqotning maqsadi Samarqand shahridagi umumiy ovqatlanish korxonalari misolida amaldagi institutsional vositalarni tizimlashtirish, ularning korxona sof foydasi va soliq yukiga ta’sirini shartli korxona modeli asosida miqdoriy baholash hamda samaradorlikni oshirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqishdan iborat. Maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar qo‘yildi: birinchidan, institutsional iqtisodiyot va soliq ma’muriyatchiligiga oid nazariy yondashuvlarni tahlil qilish; ikkinchidan, Samarqand shahridagi umumiy ovqatlanish bozori holatini rasmiy ma’lumotlar asosida baholash; uchinchidan, 2024-2026-yillarda qabul qilingan institutsional vositalarni ta’sir kanallari bo‘yicha tizimlashtirish; to‘rtinchidan, turli soliq rejimlarida korxona samaradorligini modellashtirish; beshinchidan, shahar darajasida qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan institutsional vositalarni taklif etish.

Tadqiqot obyekti Samarqand shahridagi umumiy ovqatlanish korxonalari, predmeti esa institutsional vositalar va korxonalar iqtisodiy samaradorligi o‘rtasidagi munosabatlardir. Tadqiqot gipotezasi: institutsional vositalarning samarasi ularning

shartlari korxonaning real faoliyat modeliga, xususan xarid tuzilmasi va to‘lov shakliga mos kelishiga bog‘liq, shu sababli bir xil imtiyoz turli korxonalar uchun turlicha natija beradi.

Ilmiy yangilik quyidagilardan iborat: 2024-2026-yillarda umumiy ovqatlanish sohasi uchun qabul qilingan institutsional vositalar ta’sir kanallari bo‘yicha tizimlashtirildi; shartli korxona modeli asosida to‘rt soliq rejimida sof foyda va soliq yuki taqqoslandi; soddalashtirilgan QQS rejimi va QQSni qisman qaytarish rejimi o‘rtasidagi tanlov uchun QQS hisobvarag‘i bilan xarid qilingan resurslar ulushiga asoslangan muvozanat mezoni aniqlandi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Mavzuga oid adabiyotlarni to‘rt yo‘nalishga ajratish mumkin: institutsional nazariya; norasmiylik va kirish to‘siqlari; soliq ma’muriyatchiligi va axborot; umumiy ovqatlanish korxonalari samaradorligi.

D.North institutlarni jamiyatdagi “o‘yin qoidalari” deb ta’riflab, ular ayirboshlash va ishlab chiqarish xarajatlarini belgilash orqali iqtisodiy natijalarga ta’sir qilishini asoslagan [15]. R. Coase firma mavjudligini bozor orqali bitim tuzish xarajatlari, ya’ni transaksiya xarajatlari bilan izohlagan [9], O. Williamson esa bu yondashuvni rivojlantirib, shartnomalar va boshqaruv tuzilmalari transaksiya xarajatlarini tejashga qaratilishini ko‘rsatgan [28]. D. Acemoglu, S. Johnson va J. Robinson institutlarni uzoq muddatli iqtisodiy o‘sishning asosiy sababi sifatida ko‘rib, iqtisodiy institutlar resurslarni taqsimlash va investitsiya rag‘batlarini belgilashini ta’kidlagan [8]. Bu ishlar makro darajadagi xulosalarga asoslangan bo‘lib, alohida tarmoq korxonalari uchun aniq institutsional vositalarning ta’sirini miqdoriy baholash masalasi ochiq qolmoqda.

H. de Soto rasmiy sektorga kirish va unda faoliyat yuritish xarajatlari yuqori bo‘lganda tadbirkorlar norasmiy faoliyatni tanlashini ko‘rsatgan [10]. S. Djankov va hammualliflar 85 mamlakat ma’lumotlari asosida bozorga kirishni qattiq tartibga solish korrupsiya va norasmiy iqtisodiyot ulushi yuqoriligi bilan bog‘liq ekanini aniqlagan [11]. R. La Porta va A. Shleifer esa norasmiy firmalar odatda kichik va kam unumli bo‘lishini, ularning rasmiylashuvi esa avtomatik ravishda unumdorlikni oshirmasligini ko‘rsatgan [13]. Bu yondashuvlar umumiy ovqatlanish kabi kichik korxonalar ko‘p bo‘lgan sohada institutsional vositalar rasmiylashuvni rag‘batlantirishi, ammo samaradorlikni oshirish uchun qo‘shimcha choralar zarurligini anglatadi.

J.Slemrod soliq to‘lashdan bo‘yin tovlash darajasi soliq stavkasidan ko‘ra ko‘proq soliq organining axborot olish imkoniyatiga bog‘liq ekanini ko‘rsatgan [26]. H. Kleven, C. Kreiner va E. Saez uchinchi tomon ma’lumotlari va firmalarning soliq vositachisi sifatidagi roli zamonaviy davlatlarning yuqori soliq yig‘ishiga imkon berishini asoslagan [12]. D. Pomeranz Chilida o‘tkazilgan tajriba asosida QQS zanjiridagi hisobvaraqlar firmalar o‘rtasida o‘zaro nazorat yaratishini, ya’ni QQS “o‘z-o‘zini ta’minlash” xususiyatiga ega ekanini isbotlagan [19]. J. Naritomi Braziliya tajribasida iste’molchilarni chek talab qilishga rag‘batlantirish chakana savdo va xizmat ko‘rsatish korxonalarida qayd etilgan tushumni oshirganini ko‘rsatgan [14]. Ushbu natijalar naqd pulsiz to‘lovlarni rag‘batlantirish va QQS hisobvaraqlari zanjirini

saqlash soliq ma’muriyatchiligining samarali vositasi ekanini ko‘rsatadi. Biroq ular soliq imtiyozlari va maxsus rejimlarning korxona foydasiga ta’sirini alohida ko‘rib chiqmaydi.

Slemrod hamda Kleven va hammualliflarning yondashuvlari bir-birini to‘ldiradi: birinchisi soliq to‘lovchining xulq-atvoriga, ikkinchisi esa soliq ma’muriyatchiligining institutsional tuzilmasiga urg‘u beradi [12; 26]. Ikkala yondashuvdan kelib chiqadigan umumiy xulosa shuki, soliq tizimining samaradorligi stavkalar darajasidan ko‘ra axborot oqimlarining ishonchliligiga ko‘proq bog‘liq. Bu xulosa umumiy ovqatlanish kabi naqd pul aylanmasi yuqori bo‘lgan soha uchun ayniqsa muhim.

H.Parsa va hammualliflar restoranlar faoliyati to‘xtatilishining sabablarini o‘rganib, faqat tashqi iqtisodiy omillar emas, balki boshqaruv sifati, kontseptsiya aniqligi va xarajatlarni nazorat qilish ham hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanini aniqlagan [18]. Bu xulosa institutsional vositalar korxona ichki samaradorligini to‘liq almashtira olmasligini, ammo uning tashqi shart-sharoitlarini yaxshilashi mumkinligini ko‘rsatadi.

Ko‘rib chiqilgan yondashuvlarni taqqoslasak, ular institutsional vositalarning ta’sirini uch darajada tushuntiradi. Institutsional nazariya [8; 9; 15; 28] qoidalar va transaksiya xarajatlari orqali umumiy mexanizmni, norasmiylik bo‘yicha tadqiqotlar [10; 11; 13] rasmiy sektorga kirish va unda qolish rag‘batlarini, soliq ma’muriyatchiligiga oid ishlar [12; 14; 19; 26] esa axborot va nazorat mexanizmlarini ochib beradi. Birinchi guruh vositalarning “nima uchun” ta’sir qilishini, ikkinchi guruh korxonalarning “qaysi rejimni” tanlashini, uchinchi guruh esa davlatning “qanday qilib” tushumni saqlab qolishini tushuntiradi. Biroq bu yondashuvlarni korxona darajasidagi moliyaviy natija bilan bog‘laydigan yagona tahliliy model adabiyotlarda kam uchraydi. Mazkur tadqiqotda shartli korxona modeli ana shu bog‘lovchi vosita sifatida qo‘llanildi.

O‘zbekiston amaliyotiga oid manbalarda soha uchun qabul qilingan imtiyozlarning amaliy qo‘llanilishida muammolar qayd etilgan: imtiyozdan foydalanish uchun umumiy ovqatlanish tushumining ulushi bo‘yicha qat’iy talab qo‘yilgani va bu talab foyda solig‘i imtiyoziga ham kengaytirilgani tadbirkorlar uchun noaniqlik yaratgan [7; 27]. Bu Northning rasmiy qoidalar bilan ularni ijro etish mexanizmlari o‘rtasidagi farq haqidagi xulosasini tasdiqlaydi [15].

Adabiyotlar tahlili quyidagi bo‘shliqlarni ko‘rsatadi. Birinchidan, institutsional nazariya va soliq ma’muriyatchiligiga oid ishlar asosan makro yoki umumiqtisodiy darajada bo‘lib, umumiy ovqatlanish kabi alohida xizmat tarmog‘ida aniq vositalarning korxona foydasiga ta’siri kam o‘rganilgan. Ikkinchidan, O‘zbekistonda 2024-2026-yillarda joriy etilgan imtiyozlar va soddalashtirilgan rejimni korxona darajasida taqqoslovchi tadqiqotlar mavjud emas. Uchinchidan, turizm markazi bo‘lgan shahar sharoitida institutsional vositalar va bozor talabi o‘rtasidagi bog‘liqlik ko‘rib chiqilmagan. Mazkur maqola shu bo‘shliqlarni Samarqand shahri misolida to‘ldirishga qaratilgan.

METODOLOGIYA

Tadqiqot uch bosqichda olib borildi. Birinchi bosqichda Samarqand shahridagi

umumiy ovqatlanish bozori holati Samarqand viloyati statistika boshqarmasining xizmatlar, korxonalar va turizm bo‘yicha rasmiy ma’lumotlari asosida baholandi [21-25]. Ikkinchi bosqichda 2024-2026-yillarda qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar [2-6] mazmun tahlili usulida o‘rganilib, institutsional vositalar ta’sir kanallari (daromad, xarajat, transaksiya xarajatlari) bo‘yicha tizimlashtirildi. Barcha elektron manbalarga 2026-yil 15-noyabr holatiga murojaat qilindi.

Uchinchi bosqichda Samarqand shahrida umumbelgilangan soliq tartibida ishlaydigan o‘rta o‘lchamdagi “Anora” restoranini ifodalaydi. Yillik yalpi tushum (QQS bilan) 6 000 mln so‘m deb olindi, bu umumbelgilangan tartibga o‘tish chegarasidan (12 000 BHM, ya’ni taxminan 4 944 mln so‘m) yuqori [6]. Xarajatlar tuzilmasi va boshqa farazlar 1-jadvalda keltirilgan. Farazlar illyustrativ xarakterga ega bo‘lib, natijalarning ularga bog‘liqligi sezgirlik tahlili orqali tekshirildi.

1-jadval

“Anora” restorani uchun modelning asosiy farazlari

Ko‘rsatkich	Qiymat	Izoh
Yillik yalpi tushum (QQS bilan), mln so‘m	6 000	O‘rta o‘lchamdagi restoran
Oziq-ovqat va ichimliklar xaridi, sof tushumga nisbatan, %	38	50 foizi QQS hisobvarag‘i bilan
Mehnatga haq to‘lash (ijtimoiy soliq bilan), %	24	QQS qo‘llanilmaydi
Ijara va kommunal xarajatlar, %	12	70 foizi QQS hisobvarag‘i bilan
Boshqa xarajatlar, %	8	To‘liq QQS hisobvarag‘i bilan
Soliqqacha foyda (R0 rejimida), %	18	Sof tushumga nisbatan
QQS hisobvarag‘i bilan xarid qilingan resurslar ulushi (s), %	61,0	Bazaviy holat
QQS stavkasi / foyda solig‘i stavkasi (imtiyozsiz), %	12 / 15	Soliq kodeksi [1]

To‘rtta soliq rejimi taqqoslandi: R0 - imtiyozsiz umumbelgilangan tartib (QQS 12 foiz, foyda solig‘i 15 foiz); R1a - 2025-yil imtiyozlari, naqd pulsiz tushum 60 foizdan ortiq (to‘langan QQSning 40 foizi qaytariladi, foyda solig‘i 7,5 foiz) [2; 3]; R1b - 2025-yil imtiyozlari, naqd pulsiz tushum 60 foizdan kam (QQSning 20 foizi qaytariladi); R2 - 2026-yil 1-iyundan keyingi tartib (to‘lov shaklidan qat’i nazar 40 foiz qaytariladi); R3 - soddalashtirilgan QQS rejimi (barcha sotishlardan 6 foiz, kiruvchi QQS hisobga olinmaydi, foyda solig‘i 0 foiz) [6]. Sof foyda quyidagi formula bilan hisoblandi:

$$NP = (S - C + r \cdot VAT) \cdot (1 - t), \quad (1)$$

bu yerda S - QQSsiz sof tushum; C - xarajatlar (R3 rejimida hisobga olinmaydigan kiruvchi QQS bilan birga); VAT - budjetga to‘lanadigan QQS; r - qaytariladigan QQS ulushi; t - foyda solig‘i stavkasi. Soliq yuki budjetga to‘langan QQS va foyda solig‘i yig‘indisidan qaytarilgan QQS ayirmasining yalpi tushumga nisbati sifatida aniqlandi. Sezgirlik tahlilida QQS hisobvarag‘i bilan xarid qilingan resurslar ulushi (s) 0 dan 100 foizgacha o‘zgartirilib, R2 va R3 rejimlari bo‘yicha sof foyda tenglashadigan muvozanat nuqtasi aniqlandi. Hisob-kitoblar Python dasturlash tilida bajarildi va qo‘lda qayta tekshirildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Samarqand shahridagi umumiy ovqatlanish bozorini tavsiflovchi asosiy ko‘rsatkichlar 2-jadvalda keltirilgan.

2-jadval

Samarqand shahridagi umumiy ovqatlanish bozorini tavsiflovchi ko‘rsatkichlar

Ko‘rsatkich	Qiymat	Manba
Yashash va ovqatlanish xizmatlari, Samarqand sh., 2024-yil, mlrd so‘m	1 263,7	[23]
Shu jumladan viloyatda oziq-ovqat va ichimliklar bilan ta’minlash xizmatlarining ulushi, %	96,6	[23]
Samarqand sh. ulushi (hududlar bo‘yicha taqsimlangan hajmda), %	58,7	hisob
Samarqand sh. va atrofidagi 3 ta tuman ulushi, %	86,8	hisob
Aholi jon boshiga yashash va ovqatlanish xizmatlari: shahar / viloyat, ming so‘m	2 140,1 / 505,9	hisob
Joylashtirish vositalarida joylashtirilganlar, Samarqand sh., ming kishi: 2024 / 2025	339,7 / 587,1	[21; 22]
Shu ko‘rsatkichning o‘sishi, %	72,8	hisob
Shaharning viloyat bo‘yicha joylashtirilganlardagi ulushi, %: 2024 / 2025	79,3 / 86,4	hisob
Bir joylashtirish vositasiga to‘g‘ri keladigan mehmonlar, kishi: 2024 / 2025	1 128 / 2 112	hisob
Viloyatda faoliyat ko‘rsatayotgan korxonalarda yashash va ovqatlanish sohasi ulushi (01.01.2025), %	9,5	[24]
Samarqand sh. ning viloyatdagi faoliyat ko‘rsatayotgan korxonalardagi ulushi, %	30,0	[24]

2-jadvalga ko‘ra, 2024-yilda Samarqand shahri viloyat aholisining 13,9 foiziga ega bo‘lgani holda yashash va ovqatlanish xizmatlarining hududlar bo‘yicha taqsimlangan hajmining 58,7 foizini ta’minlagan. Shahar va uning atrofidagi Samarqand, Toyloq hamda Pastdarg‘om tumanlari birgalikda 86,8 foizni tashkil etgan. Shaharda aholi jon boshiga yashash va ovqatlanish xizmatlari viloyat o‘rtachasidan 4,2 baravar yuqori. 2025-yilda shahar joylashtirish vositalarida joylashtirilganlar soni 72,8 foizga oshgan, bir joylashtirish vositasiga to‘g‘ri keladigan mehmonlar soni esa 1 128 kishidan 2 112 kishiga yetgan.

2024-2026-yillarda umumiy ovqatlanish korxonalari uchun qabul qilingan asosiy institutsional vositalar 3-jadvalda ta’sir kanallari bo‘yicha tizimlashtirilgan.

3-jadval

Umumiy ovqatlanish korxonalari uchun institutsional vositalar (2024-2026-yillar)

Vosita	Huquqiy asos	Mazmuni	Ta’sir kanali
Foyda solig‘i stavkasini 50 foizga kamaytirish	PF-132 [2]	2025-yil 1-yanvardan 2028-yilgacha	Soliq yuki
To‘langan QQSning bir qismini qaytarish	PF-132, VMQ-745 [2; 3]	Naqd pulsiz tushum 60 foizdan ortiq bo‘lsa 40 foiz,	Soliq yuki

		aks holda 20 foiz	
Imtiyoz shartini yumshatish	PF-67 [4]	Umumiy ovqatlanish tushumi ulushi kamida 80 foiz (avval 90 foiz)	Transaksiya xarajatlari
QQSni qaytarishni to‘lov shaklidan ajratish	Farmon, 29.05.2026 [6]	2026-yil 1-iyundan 40 foiz to‘lov shaklidan qat’i nazar	Soliq yuki
Soddalashtirilgan QQS rejimi	Farmon, 29.05.2026 [6]	1.06.2026-1.01.2030: 6 foiz, kiruvchi QQS hisobga olinmaydi, foyda solig‘i 0 foiz, deklaratsiya topshirilmaydi	Soliq yuki, transaksiya xarajatlari
Umumbelgilangan tartibga o‘tish chegarasini oshirish	Farmon, 29.05.2026 [6]	12 000 BHM	Transaksiya xarajatlari
Xodimlarni soddalashtirilgan tartibda yollash	Farmon, 29.05.2026 [6]	Mobil ilova orqali bir kunlik yoki muddatli ro‘yxatga olish	Xarajat
Tutash hududlar ijarasi	Farmon, 29.05.2026 [6]	Ijara haqi yer solig‘i miqdorida	Xarajat, daromad
Targ‘ibot xarajatlarini qoplash	PF-87 [5]	Audiovizual mahsulotlar yaratish va targ‘ib qilish xarajatlarining 50 foizigacha	Daromad
Soliq tekshiruvlari bo‘yicha moratoriy	Farmon, 29.05.2026 [6]	2028-yilgacha xavf summasi 500 mln so‘mgacha bo‘lsa soliq tekshiruvi o‘tkazilmaydi	Transaksiya xarajatlari

3-jadvalga ko‘ra, aniqlangan 10 ta vositadan 4 tasi bevosita soliq yukini, 2 tasi xarajatlarni kamaytiradi, 1 tasi daromadni oshirishga, 3 tasi esa transaksiya xarajatlarini kamaytirishga qaratilgan. Imtiyozlardan foydalanish sharti 2025-yil 1-yanvarda umumiy ovqatlanish tushumining kamida 90 foizi, 2025-yil aprelidan esa kamida 80 foizi etib belgilangan.

To‘rt soliq rejimida “Anora” restoranining moliyaviy natijalari 4-jadvalda va 1-rasmda keltirilgan.

4-jadval

Turli soliq rejimlarida “Anora” restoranining moliyaviy natijalari, mln so‘m

Ko‘rsatkich	R0	R1b	R1a / R2	R3
Budjetga to‘lanadigan QQS	415,3	415,3	415,3	339,6
Qaytariladigan QQS	-	83,1	166,1	-
Foyda solig‘i	144,6	78,6	84,8	0,0
Sof foyda	819,6	968,8	1 045,6	1 039,9
Sof foyda, yalpi tushumga nisbatan, %	13,7	16,1	17,4	17,3
Sof foydaning R0 ga nisbatan o‘zgarishi, %	-	+18,2	+27,6	+26,9
Soliq yuki, yalpi tushumga nisbatan, %	9,3	6,8	5,6	5,7

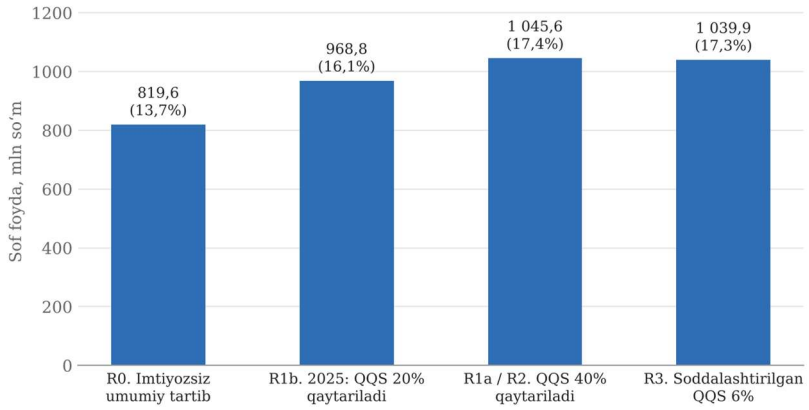

1-rasm. Turli soliq rejimlarida “Anora” restoranining sof foydasi, mln so‘m (yalpi tushumga nisbatan)

4-jadval va 1-rasmga ko‘ra, imtiyozsiz rejimda sof foyda 819,6 mln so‘mni (yalpi tushumning 13,7 foizi), soliq yuki 9,3 foizni tashkil etgan. 2025-yil imtiyozlari sof foydani naqd pulsiz tushum sharti bajarilganda 27,6 foizga, bajarilmaganda 18,2 foizga oshirgan. Ikki holat o‘rtasidagi farq 76,8 mln so‘m yoki 7,9 foizni tashkil etgan. 2026-yil 1-iyundan bu farq bekor qilingan. Soddalashtirilgan rejimda sof foyda 1 039,9 mln so‘m bo‘lib, R2 rejimidan 5,7 mln so‘m kam.

QQS hisobvarag‘i bilan xarid qilingan resurslar ulushiga qarab R2 va R3 rejimlaridagi sof foyda 5-jadvalda va 2-rasmda keltirilgan.

5-jadval

QQS hisobvarag‘i bilan xarid qilingan resurslar ulushiga qarab sof foyda, mln so‘m

Ulush (s), %	R2 rejimi	R3 rejimi	Farq (R3 − R2)
20	1 102,2	1 192,9	+90,7
40	1 074,6	1 118,4	+43,7
58,6 (muvozanat)	1 048,9	1 048,9	0,0
60	1 047,0	1 043,8	−3,2
80	1 019,5	969,2	−50,2
100	991,9	894,7	−97,2

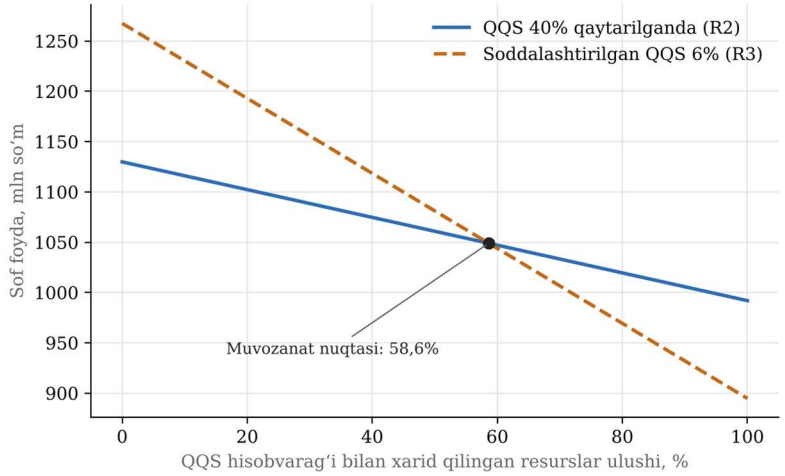

2-rasm. QQS hisobvarag‘i bilan xarid qilingan resurslar ulushiga qarab sof foydaning o‘zgarishi

5-jadval va 2-rasmga ko‘ra, R3 rejimida sof foyda xarid tuzilmasiga R2 rejimiga nisbatan ancha sezgir. Muvozanat nuqtasi 58,6 foizga to‘g‘ri keladi: bu ulush past bo‘lsa soddalashtirilgan rejim, yuqori bo‘lsa QQSni qaytarish rejimi foydaliroq. s = 20 foiz bo‘lganda R3 rejimi 90,7 mln so‘m afzallik beradi, s = 100 foiz bo‘lganda esa 97,2 mln so‘m kam foyda keltiradi.

MUHOKAMA

Olingan natijalar tadqiqot gipotezasini tasdiqlaydi: institutsional vositalarning samarasi ularning shartlari korxonaning real faoliyat modeliga qanchalik mos kelishiga bog‘liq. Bir xil imtiyoz xarid tuzilmasi va to‘lov shakli turlicha bo‘lgan korxonalar uchun turlicha natija beradi.

2025-yil imtiyozlari shartli korxonaning sof foydasini 18-28 foizga oshirgan. Northning yondashuvi bo‘yicha [15] bu rasmiy qoidalarning o‘zgarishi korxona daromadliligiga bevosita ta’sir qilishini ko‘rsatadi. Samarqandda turistlar oqimining tez o‘sishi sharoitida bunday qo‘shimcha foyda korxonalarga quvvatlarni kengaytirish va xizmat sifatini oshirish uchun ichki moliyaviy resurs yaratadi. Biroq Parsa va hammualliflar ko‘rsatganidek [18], korxonaning barqaror faoliyati boshqaruv sifatiga ham bog‘liq, shu sababli soliq imtiyozlari boshqaruv kompetensiyalarini rivojlantirish choralari bilan to‘ldirilishi lozim.

Sezgirlik tahlili shuni ko‘rsatadiki, soddalashtirilgan QQS rejimi xom ashyoning katta qismini dehqon bozorlari va jismoniy shaxslardan QQS hisobvarag‘isiz sotib oladigan korxonalar uchun afzal. Bu natija tadbirkorlar uchun foydali, ammo soliq ma’muriyatchiligi nuqtai nazaridan ziddiyatli. Pomeranz ko‘rsatganidek [19], QQSning o‘z-o‘zini nazorat qilish xususiyati korxonalarning kiruvchi QQSni hisobga olishdan manfaatdorligiga asoslanadi. R3 rejimida kiruvchi QQS hisobga olinmagani uchun korxonalarda yetkazib beruvchidan hisobvaraq talab qilish rag‘bati kamayadi. Kleven va hammualliflar ta’kidlagan uchinchi tomon axboroti zanjiri [12] zaiflashishi mumkin. Shu bilan birga, 2026-yildan QQSni qaytarishning naqd pulsiz tushum shartidan ajratilishi Naritomi ko‘rsatgan iste’molchi orqali nazorat mexanizmini [14] zaiflashtiradi. Demak, soliq yukini kamaytirish va tushum shaffofligini saqlash maqsadlari o‘rtasida muvozanat talab etiladi. Masalan, R3 rejimidagi korxonalar uchun onlayn nazorat-kassa texnikasi orqali qayd etilgan tushum ulushiga bog‘liq qo‘shimcha rag‘batlar joriy etilishi mumkin.

Imtiyozdan foydalanish uchun umumiy ovqatlanish tushumining ulushi bo‘yicha talab 90 foizdan 80 foizga yumshatilgan bo‘lsa-da, amaliyotda bu talab foyda solig‘i imtiyoziga ham tatbiq etilgani qayd etilgan [7; 27]. Bu Williamson ta’riflagan transaksiya xarajatlarining [28] aniq namunasidir: korxona imtiyozdan foydalanish uchun qo‘shimcha hisob-kitob, murojaat va maslahat xarajatlarini ko‘taradi. De Soto va Djankov hammualliflari ko‘rsatganidek [10; 11], rasmiy qoidalarga rioya qilish xarajatlari yuqori bo‘lsa, kichik korxonalar norasmiy faoliyatni afzal ko‘radi. Shu sababli imtiyozlarning shartlari aniq, barqaror va avtomatik qo‘llaniladigan bo‘lishi kerak.

Ko‘rib chiqilgan vositalarning aksariyati respublika darajasida qabul qilingan. Samarqand shahri esa turizm oqimi va xizmatlar hajmining yuqori konsentratsiyasi

bilan ajralib turadi: viloyat yashash va ovqatlanish xizmatlarining yarmidan ko‘pi shaharda ko‘rsatilmoqda. Acemoglu va hammualliflar ta’kidlaganidek [8], iqtisodiy institutlar resurslar taqsimotini belgilaydi. Shahar darajasida tutash hududlardan foydalanish tartibi, turizm ma’lumotlarini almashish, sifat sertifikatlash va tadbirkorlarga rejim tanlash bo‘yicha maslahat berish kabi vositalar respublika choralarini to‘ldirishi mumkin. Taklif etilayotgan vositalar 6-jadvalda keltirilgan.

6-jadval

Samarqand shahridagi umumiy ovqatlanish korxonalari samaradorligini oshirish bo‘yicha institutsional vositalar

Vosita	Mazmuni	Kutilayotgan natija
Soliq rejimini tanlash kalkulyatori va maslahat xizmati	Korxonaning xarid tuzilmasi va tushumi asosida R2 va R3 rejimlarini taqqoslovchi onlayn vosita; hokimlik huzuridagi tadbirkorlarga ko‘mak markazlari orqali maslahat	Rejim tanlovidagi xatolar va transaksiya xarajatlarining kamayishi
Imtiyozlarni qo‘llash monitoringi	Imtiyozdan foydalanayotgan va rad etilgan korxonalar soni, rad etish sabablari bo‘yicha ochiq hisobot	Joriy etishdagi muammolarni tezkor aniqlash
Hujjatlashtirilgan xarid infratuzilmasi	Dehqon xo‘jaliklari va korxonalar o‘rtasida elektron hisobvaraq bilan ishlaydigan ulgurji xarid maydonchalari	Kiruvchi QQS ulushining oshishi, QQS zanjirining tiklanishi
Shaffoflik uchun rag‘batlar	Soddalashtirilgan rejimdagi korxonalarda onlayn kassa orqali qayd etilgan tushum ulushiga bog‘liq targ‘ibot subsidiyalari va ustuvorliklar	Tushum shaffofligining saqlanishi
Turizm ma’lumotlarini almashish	Mehmonlar oqimi, mavsumiylik va turistik marshrutlar bo‘yicha ma’lumotlarni korxonalarga ochiq taqdim etish	Talabni rejalashtirish aniqligining oshishi
Sifat sertifikati va gastronomik brend	Samarqand milliy taomlari bo‘yicha ixtiyoriy sifat belgisi va reyting tizimi	Narx va sifat bo‘yicha raqobatbardoshlikning oshishi

Tadqiqotning cheklovlari ham mavjud. Birinchidan, shartli korxona modeli illyustrativ farazlarga asoslangan va real korxonalarning xarajat tuzilmasi farq qilishi mumkin; natijalarning yo‘nalishi sezgirlik tahlili orqali tekshirilgan bo‘lsa-da, aniq qiymatlar faraz qilingan ko‘rsatkichlarga bog‘liq. Ikkinchidan, modelda soliq rejimi o‘zgarishining narx va talabga ta’siri hisobga olinmagan. Uchinchidan, statistik ma’lumotlarda yashash va ovqatlanish xizmatlari birgalikda berilgan, ularning viloyat bo‘yicha jami ko‘rsatkichi esa dastlabki ma’lumotlarda hududlar yig‘indisidan farq qiladi, shu sababli tahlil hududlar bo‘yicha taqsimlangan hajm asosida bajarildi. To‘rtinchidan, QQSni qaytarish summasi foyda solig‘i bazasiga kiritilgan holda hisoblangan. Kelgusi tadqiqotlarda Samarqand shahridagi korxonalarning so‘rovnoma ma’lumotlari asosida modelni empirik tekshirish maqsadga muvofiq.

XULOSA

Tadqiqot Samarqand shahrida umumiy ovqatlanish xizmatlariga talab turizm hisobiga tez o‘sayotganini va bu bozor viloyat markazida yuqori darajada to‘planganini ko‘rsatdi. Bunday sharoitda korxonalar samaradorligi ko‘p jihatdan ular faoliyat yuritadigan institutsional muhitga bog‘liq.

2024-2026-yillarda qabul qilingan institutsional vositalar korxonalarning soliq yuki, xarajatlari va transaksiya xarajatlarini kamaytirishga qaratilgan bo‘lib, shartli korxona misolida sof foydani sezilarli oshiradi. Biroq vositalarning samarasi bir xil emas: QQSni qaytarish rejimi xaridlari hujjatlashtirilgan korxonalar uchun, soddalashtirilgan rejim esa xaridlarining katta qismi hujjatsiz amalga oshiriladigan korxonalar uchun foydaliroq. Shu bilan tadqiqot gipotezasi tasdiqlandi. Imtiyoz shartlarining tez-tez o‘zgarishi va amaliyotdagi noaniqliklar ularning samarasini pasaytiradi.

Samarqandda turistlar oqimining tez o‘sishi va bozorning shaharda to‘planishi institutsional vositalarning samarasini kuchaytiradi: qo‘shimcha foyda yuqori talab mavjud bo‘lgan joyda investitsiyaga aylanish imkoniyati yuqori. Shu sababli respublika darajasidagi choralarni shahar darajasidagi vositalar bilan to‘ldirish soha samaradorligini oshirishning eng istiqbolli yo‘li hisoblanadi.

Ishning ilmiy-amaliy hissasi umumiy ovqatlanish sohasidagi institutsional vositalarni ta’sir kanallari bo‘yicha tizimlashtirish, ularni korxona darajasida taqqoslash modeli va soliq rejimini tanlash uchun muvozanat mezonidan iborat. Amaliy jihatdan tadbirkorlarga soliq rejimini tanlash bo‘yicha onlayn kalkulyator va maslahat xizmatini tashkil etish, imtiyoz shartlarini barqaror va aniq belgilash, soddalashtirilgan rejimda tushum shaffofligini rag‘batlantiruvchi qo‘shimcha mexanizmlarni joriy etish hamda Samarqand shahri darajasida turizm va umumiy ovqatlanish sohasini qo‘llab-quvvatlovchi institutsional vositalarni rivojlantirish tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi (2019-yil 30-dekabrdagi O‘RQ-599-son Qonun bilan tasdiqlangan) // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. - URL: https://lex.uz/docs/4674902.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 30-avgustdagi “O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining tadbirkorlar bilan to‘rtinchi ochiq muloqotida belgilangan vazifalarni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-132-son Farmoni // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. - URL: https://lex.uz/docs/7089549.
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 7-noyabrdagi 745-son qarori (Umumiy ovqatlanish, mehmonxona va turoperatorlik xizmatlarini ko‘rsatuvchi tadbirkorlik subyektlariga budjetga to‘langan QQSning bir qismini qaytarish tartibi to‘g‘risidagi vaqtinchalik nizom) // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 18-apreldagi PF-67-son Farmoni // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 15-maydagi PF-87-son Farmoni // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 29-maydagi “Kichik biznes subyektlarining o‘sishi uchun yanada qulay iqtisodiy va ma’muriy shart-sharoitlar yaratish to‘g‘risida”gi Farmoni. - URL: https://president.uz/oz/lists/view/9260.
7. 2025-yilda umumiy ovqatlanish korxonalari uchun QQSni qaytarish shartlarida nimalar o‘zgaryapti (PF-67-son) // Buxgalter.uz. - URL:

https://buxgalter.uz/oz/publish/doc/text207823_2025_yilda_umumiy_ovqatlanish_korhonalari_uchun_qqsni_qaytarish_shartlarida_nimalar_uzgaryapti_pf-67-son.
8. Acemoglu D., Johnson S., Robinson J.A. Institutions as a fundamental cause of long-run growth // Handbook of Economic Growth / ed. by P. Aghion, S. Durlauf. - Amsterdam: Elsevier, 2005. - Vol. 1A. - P. 385-472.
9. Coase R.H. The nature of the firm // Economica. - 1937. - Vol. 4, № 16. - P. 386-405.
10. De Soto H. The Other Path: The Invisible Revolution in the Third World. - New York: Harper & Row, 1989.
11. Djankov S., La Porta R., Lopez-de-Silanes F., Shleifer A. The regulation of entry // Quarterly Journal of Economics. - 2002. - Vol. 117, № 1. - P. 1-37.
12. Kleven H.J., Kreiner C.T., Saez E. Why can modern governments tax so much? An agency model of firms as fiscal intermediaries // Economica. - 2016. - Vol. 83, № 330. - P. 219-246.
13. La Porta R., Shleifer A. Informality and development // Journal of Economic Perspectives. - 2014. - Vol. 28, № 3. - P. 109-126.
14. Naritomi J. Consumers as tax auditors // American Economic Review. - 2019. - Vol. 109, № 9. - P. 3031-3072.
15. North D.C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. - Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
16. O‘tgan yilda umumiy ovqatlanish sohasida eng ko‘p soliq to‘lagan kompaniyalar ma’lum bo‘ldi // Kursiv.media. - 2026-yil 12-mart. - URL: https://uz.kursiv.media/uz/2026-03-12/otgan-yilda-umumiy-ovqatlanish-sohasida-eng-kop-soliq-tolagan-kompaniyalar-malum-boldi/.
17. O‘zbekistonda umumiy ovqatlanish korxonalari 963 mlrd so‘mdan ortiq soliq to‘ladi // Anhor.uz. - URL: https://anhor.uz/uzl/news/umumiy-ovqatlanish-korxonalari-soligi/.
18. Parsa H.G., Self J.T., Njite D., King T. Why restaurants fail // Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly. - 2005. - Vol. 46, № 3. - P. 304-322.
19. Pomeranz D. No taxation without information: Deterrence and self-enforcement in the value added tax // American Economic Review. - 2015. - Vol. 105, № 8. - P. 2539-2569.
20. Samarqand viloyati statistika boshqarmasi. Samarqand viloyatida kichik biznes va mehnat ko‘rsatkichlari (2025-yil yanvar-sentabr). Press-reliz, 27.08.2025. - URL: https://samstat.uz/uploads/Press-relizlar/2025/MB/MB%20yan-sen%20.pdf.
21. Samarqand viloyati statistika boshqarmasi. Samarqand viloyatida turizm va dam olishning rivojlanishi (2024-yil uchun). - URL: https://samstat.uz/uploads/Press-relizlar/2024/Ijtimoiy/Turizm%202024.pdf.
22. Samarqand viloyati statistika boshqarmasi. Samarqand viloyatida turizm va dam olishning rivojlanishi (2025-yil uchun). Press-reliz, 12.08.2026. - URL: https://samstat.uz/uploads/Press-relizlar/2025/Ijtimoiy/Туризм%202025.pdf.
23. Samarqand viloyati statistika boshqarmasi. Samarqand viloyatida xizmatlar sohasining asosiy ko‘rsatkichlari (2024-yil yanvar-dekabr, dastlabki ma’lumotlar). - URL: https://samstat.uz/uploads/Press-relizlar/2024/Xizmat/Dekabr_xizmat.pdf.

24. Samarqand viloyati statistika boshqarmasi. Samarqand viloyatidagi korxona va tashkilotlar demografiyasi bo‘yicha ma’lumotlar (2025-yil 1-yanvar holatiga). - URL: https://samstat.uz/uploads/Press-relizlar/2024/Registr/Dekabr.pdf.
25. Samarqand viloyati statistika boshqarmasi. Samarqand viloyatining demografik holati (2024-yil yanvar-dekabr hamda 2025-yil 1-yanvar holatiga). - URL: https://www.samstat.uz/uploads/Press-relizlar/2024/Demografiya/Demo%20yan-dek.pdf.
26. Slemrod J. Cheating ourselves: The economics of tax evasion // Journal of Economic Perspectives. - 2007. - Vol. 21, № 1. - P. 25-48.
27. Umumiy ovqatlanish korxonalari uchun soliq imtiyozlari: nega yaxshi tashabbuslar «qog‘ozda» qolmoqda // Buxgalter.uz. - URL: https://buxgalter.uz/oz/publish/doc/text207729_umumiy_ovqatlanish_korhonalari_uchun_soliq_imtiezlari_nega_yahshi_tashabbuslar_qogozda_qolmoqda.
28. Williamson O.E. The Economic Institutions of Capitalism. - New York: Free Press, 1985.